

Kövári Orsolya

# Megszólaltatja a képzeletet

POGÁNY JUDITRÓL

Van klasszikus, stúdió-, szoba-, pince-, padlás-, lakás-, utca-, kocsmá-, vacsora-, szabadtéri színház. Nemzeti, vidéki, prózai, zenés, bulvárszínház. Központi költségvetésből élő, önkormányzati fenntartású, pályázati lehetőségekből gazdálkodó, magánfinanszírozású színház. Épülettel, hellyel rendelkező és ilyenekkel nem rendelkező színház. Társulatot fenntartó és befogadó színház. Van színészközpontú és rendezői színház. Ezek tere, közege, programja, közönsége, körülményei, alkotói eszme- és ízlésvilága igen távol áll egymástól. Van azonban egyetlen megkérdőjelezhetetlenül közös pontjuk: színházi legendák kizárólag nagy színészi teljesítmények mentén születnek. A filmekkel ellentétben – tenném hozzá a szerzői filmre gondolva, ha például Pogány Judit személye nem bizonytalanítana el mindjárt az állításban.

A *Felső-Ausztria* (1976) családi kasszát megpróbáló gyermekvállalás-dilemmája annyira illett az ifjú Pogány-Koltai házaspárra, hogy a rendező Gothár Péternek is meghozta az elismerést; 1979-ben elkészíthette első nagyjátékfilmjét. Az *Ajándék ez a nap* melankolikus feleségfigurája ritka színészi vonásra mutatott rá. Pogány nemcsak rendkívül otthonosan mozgott ebben a dokumentarista alapra épülő fikciós világban, de párját ritkító atmoszférateremtő képességről tett bizonyosságot. Minden ott volt játékában, amiről a film szólni akart, az alakítás kuriózuma azonban, hogy nem vette melodramatikusra a melodramát, egyetlen homlokráncot, elkapkodott gesztust, átszenvedett pillantást sem engedett meg magának. Nem hétköznapi volt, hanem a hétköznapiság groteskségét és a groteszk lírai mindennapiságát hozta. Két évvel később ellenben, egy újabb dokumentarista fikciósban, Tarr Béla valóságos és cím szerinti *Diplomafilmjében* pont melodramatikus eszköztárral tarolt (megint csak valóságos és szerep szerinti férje oldalán). Tarr a munka után úgy érezte, több van a két színészben, elhatározta, hogy nagyjáték készítt velük az alaphelyzetből. Így született a *Panelkapcsolat*. Részint azért említem itt mindkettőt, mert számomra ezek, és persze a *Felső-Ausztria* a Pogány-Koltai filmek – három döbbenetes alakítás mindkét részről –, és azért, mert Pogálynak egyikben is, másikban is van olyan jelenete, melytől nem lehet eltekinteni egy róla szóló portréban. A *Diplomafilm* házassági évfordulós koc-



theater.hu – Illovszky Béla

A Pinokkió kalandjaiban (Tóth Évával)

káin a feleség a napi kínok ünneprontó felemlegetéséből kiindulva szipogja el magát saját katarziséig. Pillanatról pillanatra követhető, mint hajszolja magát rendkívüli kétségbeesésbe, és a színész az azt is mesteriallátja, hogy az asszony rutinja van ebben, a hisztériával elérhető kiüresítési aktus és az ezzel járó érzelmi megkönnyebbülés amolyan túlélési technikaként funkcionál. A *Panelkapcsolat* üzemi bulijának kép-

A Sötétben Látó Tündérben



Koncz Zsuzsa felvétele

során prezentált belső dráma pedig Pogány eddigi filmes működésének zenitje. A tánkra való testi és lelki készülődés boldog, felszabadult percei után este arcán vonulnak végig a panelházasság fázisai: öröm, vágyak, izgatottság, csalódás, magány, fájdalom, keserűség, beletörődés. Pogány a belső sírástól lassan araszol a külsőig, és a külső vonyítva árulkodó jelzéseitől – körömrágás, a frizura babrálása, a ruha igazgatása – a legmélyebb belső megbékélésig, a teljes megadásig.

E filmekben félelmetes pontossággal tudta közvetíteni a kényszerpályán mozgó kapcsolatok sodró, tehetlenné roncsoló lendületét, a társadalmi, történelmi és egyéb meghatározottságokat, és még mást is, valami nagyon fontosat férfi és nő ősi, elkeseredett, fegyverszünet nélküli küzdelméből, a női princípiumból.



A Macskajátékban

Valószínűleg ugyanezen energiákért kaphatta meg Rosalindát és Cressidát, Anna Petrovna-t és Julikát vagy Blanche szerepét *A vágy villamosában*, melybe alkalma volt érzelmeket importálni privát családi tragédiáiból. És ha hiszünk Oswald Spenglernek – „A férfi megéli a sorsot, és megérti a kauzalitást... A nő ezzel szemben maga a sors... Számára mindig is idegen a kauzalitás-elv...” –, látjuk, mitől olyan izgalmas a *János király* látványosan egyszerű Eleonóra-alakítása, és azt is, Bagossy László miért Pogányt választotta rá.

Semmivel sem hívja fel magára a figyelmet. Utcaember. Külső átlagosság és belső rendkívüliség egysége a legfőbb aduja. Ránézésre nemigen lehet tudni róla, mire képes. És ez az adottság nemcsak sablonok tolmácsolásában teszi verhetlenné, noha kétségtelen, a köznapisituációk kibiztosított kézigránátja. Ez adta például a *Pedig én jó anya voltam* tétjét. Csak monologizált és monologizált, mint egy zavart, értelmetlen vénasszony, öntudatlan elkövetett hibáit el-elejtve bizonygatta vétlenségét – mintha rá öntötték volna az eleve elrendeltetett élet dramaturgiáját –, de közben egy pillanatra sem szűnt meg személyét illetően a gyanú és a feszültség, miként is vált gyermekéből szörnyeteg. És ettől működik *A Sötétben Látó Tündér* meséje is, ahol hosszan hallgatjuk,

Schiller Katica felvétele



A János királyban (Polgár Csabával)

Koncz Zsuzsa felvétele

majd időnként megpillantjuk, és ennek a pillanatnak olyan ereje van, hogy lámpást ad a következő világosig.

Jelenlétének civil érintetlensége és színészi intuíciója építette Orbánét is. Mácsai Pál rendezésében Pogány orgánuma kapja a szerepet, ami nagyon jó gondolat, és percek alatt eloszlat minden kételyt a darab kiosztása körül. Mivel a *Macskajáték* részint kvázi-levéregényként, részint múltbéli kirándulásoknak a jelen szálaival összefűzött láncolataként jelenik meg a színpadon, hangszerelése a létező legfontosabb szempont. Orbáné hangjának és testének sokszor és hosszú percekre el kell válnia egymástól, hogy érzékletesen tudja felidézni a nézőben a múltat és emlékei virgonc elevenségét. Pogány tehát nemcsak az élemedett korát tagadó, lányos ábrándok közt időutazgató, gyermekien lázongó lelkű asszony alakjának abszurdítását hozta biztos kézzel, hanem hangi adottságai révén kizökkentette a közönséget az időből, megszólaltatta a képzeletet.

Hangjához tudatos-tudattalan, nosztalgikus tartalmak kötődnek. Ebben az országban „Pogányon” nevelkedett mindenki, abszurd módon még azok is, akik idősebbek nála. A hetvenes években Pinokkiót és Hamupipkét játszott Kaposváron, a nyolcvanasokban ő Vuk és Szaffi, a kilencvenesekben Dagobert bácsi három unokaöccse *Kacsamesékben*, az új évezredre meg Sötétben Látó Tündér lett, és animációs rajzfilm mesélője. Lassan nemzeti kincs.

A színházi fogalomtár szerint első osztályú jellemzés. Sajátos alkat. Karakter. Vagyis szinte bármit el tud játszani. A színészsorsok álmoskönyve hagyományosan szegényesebb pályát jósol a hasonszőrűeknek. Igen kevés főszerepet mindenesetre. Pogány ezerarcúsága napfényes történet. Alig akad olyan műfaj, melyben ne jegyeznék a nevét. Egyik utolsó színészünk, akinek még hajlandóak vagyunk elhinni, hogy vagy Leninvárosból érkezett, vagy a tölgyfagubacs melegéből.